

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

др *Алексић Радомир*, др *Грицаић Ирена*, др *Коларич Рудолф*, др *Конески Блаже*,
др *Павловић Миливој*, др *Стевановић Михаило*, др *Храсиће Мајке*

Главни уредник
М. СТЕВАНОВИЋ

XXV књ.

БЕОГРАД
1961—1962

БРОЈ ПРОЗОДИЈСКИХ МОГУЋНОСТИ У РЕЧИ КАО КАРАКТЕРИСТИКА ФОНОЛОШКИХ СИСТЕМА СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА

I

У погледу амплитуде диференцијације у словенској језичкој области постоји градација између три велика фонолошка домена. У консонантизму разлике се обично тичу појединих фонема одн. група фонема, а само по изузетку задиру у инвентар дистинктивних фактора. У вокализму дефинисаном инхерентним особинама већ много чешће наилазимо на дивергенције везане за присуство одн. одсуство неког дистинктивног фактора. Најзад, у прозодијском домену нема ниједног дистинктивног фактора који би био присутан свугде у словенским језицима и наречјима¹. Штавише, ситуација у словенској језичкој области варира од потпуног одсуства прозодијских фонолошких дистинкција до врло компликованих прозодијских система у којима се јавља на хиљаде минималних парова речи одн. облика диференцираних искључиво прозодијским контрастима².

Циљ је овог реферата да пружи кратак пресек ситуације у словенским језицима и дијалектима у погледу функционалног оптерећења прозодијских феномена. Далеко од амбиције да исцрпе разноликост конкретних система, овај ће реферат покушати да укаже на основне типове. Али пре приласка самом материјалу потребно је разјаснити неколико појмова.

¹ Упор. Е. Stankiewicz, Towards a Phonemic Typology of Slavic Languages, American Contributions to the Fourth International Congress of Slavists, Хар 1958, 301—319, и приказ тог рада у Зборнику за филологију и лингвистику Матице српске III, 235—243.

² Мања стабилност прозодијских дистинкција (специјално оних у интонацији речи) запажена је и у другим областима где се такве дистинкције јављају (Скандинавија, Јапан итд.). Изгледа да узроци овоме леже у самој природи прозодијских феномена.

Термин „функционално оптерећење“ овде је схваћен као дистинктивна улога коју прозодијским феноменима дају принципи структуре датог језичког система. Стога се анализа овде ограничава на уочавање прозодијских дистинктивних фактора и њихове узајамне дистрибуције³, док су од инхерентних фактора узети у обзир само они који принципијелно утичу на дистрибуцију прозодијских елемената (нпр. отвореност или затвореност крајњег слога која у низу српскохрватских дијалеката утиче на акценатски лик речи). Овде, дакле, функционално оптерећење неће бити третирано као сума минималних парова заснованих на прозодијским особинама⁴. Било би, наравно, врло корисно извршити (статистичка) истраживања и у овом другом смислу. Резултати би, уосталом, по свој прилици показали да је број минималних парова углавном пропорционалан броју дистинкција у основама система. Исто тако овде се неће инсистирати на питању стварног броја речи и облика у којима се јавља свака поједина од овде помињаних прозодијских могућности. И овде би статистичка проучавања била драгоцене, јер нпр. за дистинктивну улогу места акцента није ни мало свеједно хоће ли се једна од постојећих могућности јављати у 95% случајева, а друга свега у 5%, или ће се свака јављати у 50% материјала.

Друго, овај се реферат тиче само фонологије речи, а не и реченице. На овом другом плану прозодијски феномени у словенским језицима (као и у системима других језика) играју одлучну улогу: реченична мелодија и реченични нагласак сачињавају систем способан да изрази многобројна значења. Али ова област представља велику засебну тему; у њој уосталом још увек недостају предрадње које би омогућиле широка фонолошка поређења међу словенским језицима и дијалектима.

Даље, у овом напису третираће се саме ортотоничне или акцензоване речи, тј. оне које граматички не спадају у категорију клитика⁵.

³ Узајамна дистрибуција означава међусобну зависност појава у погледу њиховог распореда. Овамо спада нпр. факат да су интонационе опозиције могуће само у акцензованом слогу, или факат да у акценатском систему српскохрватског књижевног језика квантитетске опозиције постоје под акцентом и иза акцента, али не и испред акцента.

⁴ Актуелан приказ теоријске проблематике функционалног оптерећења дају James W. Thatcher и Williams S. — Y. Wang, *The Measurement of Functional Load*, Communication Sciences Laboratory of the University of Michigan, Report № 8, Ann Arbor 1962.

⁵ Дистинкција између ортотоничних речи и клитика заснована је на корелацији између семантичких и граматичких одлика ових категорија с једне стране и

Ако бисмо узели у обзир и ову категорију, добили бисмо свугде још једну „акценатску могућност“, неакцентованост. Прозодијски феномени, наиме, у свим словенским језицима имају и функцију да обележавају разлику између граматички акцентованих речи и клитика; ово важи чак и за оне језичке типове у којима иначе ти феномени немају дистинктивну функцију на плану фонологије речи. Самим овим искључујемо и делимитативну и кулминативну функцију коју исти феномени могу поседовати, и често у ствари поседују, нарочито тамо где њихова дистинктивна улога има ограничен домашај или чак изостаје.

У овом раду, дакле, даће се преглед ситуације у словенским језицима у погледу степена и начина искоришћавања прозодијских феномена за фонолошку дистинкцију међу акцентованим речима (укључујући ту и разне чланове исте парадигме).

њиховог различитог фонолошког понашања с друге стране. Акценатска несамосталност клитика одговара прелазном месту које те језичке јединице имају између лексичких морфема и морфолошких префикса и суфикса. Било би, међутим, неоправдано апсолутизирати акцентованост оротоничних речи и неакцентованост клитика. Пре свега, у говорном ланцу оротоничне речи често бивају дезакцентуиране ако на њима не лежи реченични акценат. Други случај дезакцентуације акцентованих речи налазимо тамо где је њихов акценат пренесен на проклитику (р. *ná берег*, сх. *nā брѣг*, ч. *'do divadla* итд.). На другој страни, опет, проклитике могу примити на себе акценат потоње оротоничне речи, као што показују горњи примери. Тај акценат ипак није својство саме клитике, јер га она добива само под одређеним условима, наслоњена на одређене речи које иначе (ван везе с оваквим проклитикама) припадају категорији оротоничних. У српскохрватском и природа акцента пренетог на проклитику зависи од речи за коју је она везана. Упор.:

<i>nā воду</i>	<i>zā воду</i>
<i>nā кућу</i>	<i>zā кућу</i>
<i>nā ње</i>	<i>zā ње</i>
<i>nā њ</i>	<i>zā њ</i>

Очигледно је да у овом скупу примера именица одн. заменица (а не сам предлог) одређује који ће акценат стајати на предлогу.

Било би, дакле, неоправдано упрошћавање кад бисмо однос између граматички оротоничних речи и клитика дефинисали као разлику између речи које носе акценат и оних које га немају. Дистинкција је у ствари у томе што је код једних акцентованост неутрална, необележена категорија, док је код других то неакцентованост. Тек под утицајем специфичног контекста могу речи прве категорије изгубити акценат, а речи друге категорије добити акценат. (Термини „обележени“ и „необележени“ у овом раду одговарају терминима „merkmalhaltig“ и „merkmallos“ одн. „marked“ и „unmarked“ које су увели лингвисти прашког серкла, а који се данас у свету све шире употребљавају, пре свега заслугом Романа Јакобсона и харвардске школе.

II

Три прозодијска фактора играју у словенском језичком свету дистинктивну улогу у описаном смислу. То су место акцента, квантитет и политонија (конкретније: кретање висине и јачине тона кроз акцентовани слог одн. акцентоване слоге)⁶. Ови се фактори јављају у разним језицима или дијалектима, или удружени по два, или сва три одједном. Има, даље, и таквих дијалеката одн. језика где прозодијским факторима уопште не припада дистинктивна функција на плану фонологије речи. Постојеће могућности могле би се представити табелом у којој знак (+) показује да је дати прозодијски феномен дистинктиван у датој групи језика (одн. дијалеката), а знак (–) да није.

	Место акцента	Квантитет	Политонија
I Група	—	—	—
II Група	+	—	—
III Група	—	+	—
IV Група	+	+	—
V Група	+	—	+
VI Група	—	+	+
VII Група	+	+	+

Од осам математички замисливих комбинација (1 са три минуса, 3 са 2 минуса и једним плусом, 3 са једним минусом и 2 плуса и 1 са 3 минуса) изостаје у стварности само једна: политонија као једини дистинктивни фактор.

⁶ Ова дефиниција обележава опозицију између силазности и узлазности, а искључује опозицију између ниског и високог „равног“ тона, какву налазимо у многим ваневропским језицима са политонијом. У погледу новоштокавске ситуације ту следује, уосталом, једно објашњење. Код (˘) и (˙) акцента опозиција између узлазности и силазности своди се на однос између тонског нивоа двају сукцесивних слогова. Иначе сам вокал и под (˘) и под (˙) може бити како силазан тако и узлазан, у зависности од дијалекта, појединца, контекста, положаја у реченици итд. Ту је силазност одн. узлазност у ствари карактеристика односа између двеју сукцесивних мора које се налазе у два разна слога. Код других акцената, међутим, обе су море обухваћене истим слогом што омогућује дистинктивну улогу тонског кретања унутар слога. — У погледу узлазности треба додати још једну напомену: фолошка „узлазност“ значи или стварни узлазан однос међу два морама, или њихову једнаку висину, или чак врло слаб пад који се ипак јасно разликује од снажног силазног односа између двеју мора код (˘) и (˙). Опозиција је ту у самој ствари између силазности и „несилазности“ (у погледу односа између двеју мора!). В. уосталом о проблему фонолошке интерпретације новоштокавске акцентуације при крају II поглавља.

Број дистинктивних прозодијских могућности у I групи је 1: речи аутоматски добивају прозодијски лик у зависности од свога састава. Место акцента одређује се према почетку речи (почетна акцен-туација) или према крају речи (оваква је у словенском свету пенултиматска и антепенултиматска акцентуација). Прозодијских дистинкција овде нема. У прву подгрупу спадају лужички језици, јужни кашупски говори, понеки јужнопољски говор и понеки севернословачки, а у другу, у њеној пенултиматској варијанти, главнина пољских говора скупа са неколико мањих суседних ареа (лашки говори чешког језика, источнословачки дијалекти и лемковски украјински). Пољски књижевни језик, стриктно узевши, не спада овамо: примери као *w ogóle* и низ позајмљених речи стварају извесну врло ограничену меру слободе акцента⁷. Антепенултиматску акцентуацију имају, бар у начелу, западномакедонски говори. Али у ствари готово у свима тим говорима јављају се одступања, додуше у сразмерно малобројним категоријама. У највећем делу постојећих новијих радова о западномакедонским говорима помињу се поједини примери или групе примера с акцентом који одступа од трећесложне норме, а обично и примери са дужинама. Једина зона где тога нема је галички дијалекат, судећи по књизи А. Белића⁸. Македонски књижевни језик иде у овоме заједно са већином западномакедонских говора⁹ (в. ниже у IV групи).

II група обухвата највећу територију. Одлике ове групе носе источнословенски језици, бугарски језик (сем неких дијалеката), већина говора македонског језика, затим српскохрватски говори на југоистоку којима се придружују и крашовански и свињички, а такође и мађарске арее на српскохрватском северозападу (Међумурје са пределом на мађарској страни Муре, неколико локалних говора у Истри), низ ареа на словеначком тлу (на истоку и крајњем западу), као и северна половина кашупских говора. Код ове групе срећемо се с једним фено-

⁷ С пољским књижевним језиком слаже се у овом само мањина дијалеката. В. материјал који даје Zuzanna Topolińska, *Z historii akcentu polskiego od wieku XVI do dziś*, Wrocław — Warszawa — Kraków 1961, нарочито стр. 77—80.

⁸ А. Белић, Галички дијалекат, СДЗБ VII, Београд 1935. Врло је слично овоме стање у градском тетовском говору (Т. Стаматоски, МЈ VII/2 и VIII/1, упор. нарочито књ. VII, стр. 240—242). Правилима антепенултиматске акцентуације само се наизгледprotиве примери као *йосїариої*: ту је морфема *йо* наглашена, а сам придев енклитичан. Ипак, слику компликују дужине у примерима као *волоц* које стварају утисак да у говору постоји фонолошки квантитет у таквом положају (мада то из ауторове формулације не произлази недвосмислено).

⁹ Б. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик I, Скопје 1952, 125—128, 136—140.

меном карактеристичним и за све групе које следе у даљем излагању: са зависношћу броја прозодијских могућности од броја слогова у речи. Стога се не може дати генерални податак о броју прозодијских могућности у речима датог дијалекта, већ се мора прецизирати колико таквих могућности има у једносложним речима, колико у двосложним итд. Врло често се приказ ситуације може резимирати формулом у којој се број прозодијских могућности, x , посматра као (математичка) функција броја слогова (n у даљем тексту).

У великој већини говора II групе акценат, једина дистинктивна прозодијска количина, може стајати на било којем слогу. Тако, док код једносложних речи долази само један тип, a^{10} , код двосложних налазимо два, aa и $aá$, код тросложних три, aaa , $aáa$ и $aaá$, код четворосложних четири, $aaaa$, $aáaa$, $aaáa$ и $aaaá$, итд. Број прозодијских могућности ту је једнак броју слогова у речи:¹¹

$$x = n.$$

Чињенице поменуте малопре увршћују и акцентуацију пољског књижевног језика у овај тип:

dar (1 могућност),

'prosty, pre'stiž (2 могућности),

'muzyka, mó'wienie, aku'rat (3 могућности).

Међутим у речима са више од три слога број могућности више се не повећава у корак са бројем слогова.

¹⁰ Овде (и у даљем излагању) слово a служи као симбол слога, а знак (') означава, у складу са традицијом најраспрострањенијом у славистици, акценат без релевантних квантитетских или интонационих карактеристика. — Од овог начина обележавања мора се одустати у вези с пољским примерима, јер је у пољском (') у \acute{o} правописни знак са сасвим друкчијом функцијом.

¹¹ У појединим језицима или дијалектима ове групе могу изостати примери с акценатом на неком конкретном слогу у речима са више од 4 (понегде и 3) слога. Било би значајно испитати поближе ову проблематику, и то како код ове групе, тако (и још више) код типова који ће бити дотакнути у даљем излагању. По свој прилици ту би се појавиле две врсте празнина (између којих, додуше, није лако поставити оштру границу): једне иза којих стоје извесна специфична правила дистрибуције која заслужују да буду истражена (нпр. у српскохрватском неће бити примера за четири узастопне дужине, тј. нема типова као '--- или ^---) и друге које потичу просто отуда што се у лексичком фонду дијалекта није нашло примера за дату комбинацију слоговне и акценатске структуре. Случајеви ове последње врсте нарочито су многобројни у речима са релативно високим бројем слогова (6, 7 итд.). Овде долази до изражаја редувантност једног дела могућности допуштених принципима структуре. Међутим конкретна истраживања у овом правцу остају изван граница постављених овом реферату. Формуле овде даване односе се по правилу на речи са највише три слога, евентуално и четворосложне.

У начелу слично стање налазимо у понеким западномакедонским говорима. Иако је акцентуација у основи антепенултиматска, у тросложним речима јављају се три могућности. Тако у полошком говору, ако је веровати материјалу А. М. Селишчева¹², имамо:

*џланина, чекáјки, дибидус*¹³.

У српскохрватском говору Сретечке жупе¹⁴, у непосредном суседству западномакедонских дијалеката, такође влада антепенултиматска акцентуација, али опет с једним одступањем: има примера где је акцентовани слог редукијом *-ови->-óј-* доспео у пенултиматски положај (*дубóјна* о. с. стр. 98, *Ушинóјћи* 99, *Јаворóјца* 151, *Пејќóјца* 151 итд.). На тај начин стање у речима од најмање три слога одговара формули

$$x = 2.$$

Начелно је слична ситуација и у јужном делу оних кашупских говора који имају слободно место акцента. Акценат нормално лежи на почетном слогу, али у неким граматичким категоријама налази се на средњем слогу тросложних форми.

Функционално оптерећење акцента у наведеним лехитским и јужнословенским језичким типовима смањено је у битној мери чињеницом да је једна од могућности (пенултиматски акценат у пољском, антепенултиматски акценат у македонском, иницијални у поменутој кашупској зони) заступљена у огромној већини речи, обично знатно преко 90%, и да минималних парова по правилу нема. Стога ови типови чине прелаз између I и II групе¹⁵.

¹² А. М. Селищев, Полог и его болгарское население, София 1929.

¹³ Овде се као илустрација амплитуде прозодијских могућности наводи по један пример за сваку од могућности, извађен из материјала у цитираном извору. Овако ће бити чињено и даље у овом раду.

¹⁴ М. Павловић, Говор Сретечке жупе, СДЗБ VIII, Београд 1939.

¹⁵ С овим је у складу слика пољског и западномакедонског инхерентног вокализма. Наиме у језичким типовима са одиста слободним местом акцента као јединим дистинктивним прозодијским фактором (наша II група) вокализам акцентованог слога обично се разликује од неакцентованог вокализма (оваква разлика оличена је нпр. у руским или источнобугарским „редукцијама“), док је у дијалектима без фонолошке улоге места акцента вокалски систем по правилу једнак у свим позицијама. Тако и у пољском и западномакедонском најчешће сви вокали који долазе под акцентом долазе такође и ван акцента. Македонски показује, уосталом, трагове једног старијег стања у којем је процес редукије започињао. То се огледа нпр. у преласку *о* у *у* у финалном положају иза консонаната ниске тоналности прилозима као *џаму*, *многу*, *малку* и у судбини назала *џ* који је иза акцента прешао у *а* у много широј ареи (и раније?) него под акцентом.

У делу руских говора у Заоњежју¹⁶, где је извршено преношење акцента с ултима на приму, формула постаје

$$x = n - 1$$

за речи са више од једног слога.

Тип прозодијске структуре оличен у нашим говорима II групе продужује се, у територијалном континуитету, и преко граница словенског језичког света. Овамо спада област румунског језика (који повезује источнословенску са балканском словенском ареом ове ситуације), новогрчког језика и већине албанских говора. На другој страни, опет, српскохрватски истарски и словеначки приморски говори ове групе чине наставак једне велике зоне која захвата италијанску, провансалску и иберороманску језичку област.

III група обухвата чешки језик (без малог дела дијалеката), словачки језик (без приличног дела дијалеката) и понеки словеначки и српскохрватски говор. Ту можемо разликовати две основне подгрупе. У првој дужина једног од слогова аутоматски искључује дужину којег било другог слога у истој речи, а у другој се може појавити више од једне дужине у истој речи.

Као представник прве подгрупе може послужити словеначки књижевни језик у својој варијанти без политоније. Ова варијанта књижевног изговора све више осваја терен и акцентуација коју даје садашњи словеначки правопис заснована је на овим принципима. У једној речи може се налазити само једна дужина, или ниједна. У првом случају акценат је аутоматски на дужини, а у другом на ултими¹⁷. Математско резимирање ове ситуације даће формулу

$$x = n + 1.$$

¹⁶ В. Кипарский, О стабилизации ударения в славянских языках, *Beogradski slavistički sastanak*, Београд 1957, стр. 494.

¹⁷ Ова правила важе, додуше, само за речи у којима се не јавља вокал /ə/ у неком слогу пре крајњег. Тај вокал, иако није дуг, може носити акценат (упор. Е. Stankiewicz, *The Vocalic Systems of Modern Standard Slovenian*, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* I/II 74). Овакве речи спадају у нашу IV групу (и квантитет и место акцента играју фонолошку улогу). Међутим формула $x = n + 1$ остаје нетакнута. Тако у двосложним речима са /ə/ у првом слогу можемо имати (кратки) акценат на томе /ə/, или дуги акценат на другом слогу, или кратки акценат на том слогу, дакле укупно три могућности као и у речима без /ə/. Речи са /ə/ у оба слога понашају се по правилима наше II групе: дистинктивно је место акцента, а не и квантитет. — Уосталом, као што истиче и Станкиевич, и код осталих речи продире оваква акцентуација. До ње доводи ликвидација квантитетских опозиција на ултими (и у једносложним речима).

У једносложним речима налазимо две могућности (\acute{a} и \grave{a})¹⁸, у двосложним 3 ($\acute{a}a$, $a\acute{a}$ и $a\grave{a}$), у тросложним 4 ($\acute{a}aa$, $a\acute{a}a$, $aa\acute{a}$ и $aa\grave{a}$).

И у низу српскохрватских чакавских говора у околини Огулина и даље ка североистоку према Карловцу речи могу садржати само једну дужину. Ако та дужина није на ултимима, акценат је аутоматски на њој, а ако је на ултимима, акценат погађа пенултиму (*jŭnāk, gospōdār*). Уколико дужине нема, акценат је на антепенултими (*drugārica*, инстр. пл. *drugarīcamī*)¹⁹. Формула би и овде била $x = n + 1$.

Насупрот овоме, у српскохрватским кајкавским говорима у зони Вирја у Подравини²⁰ квантитет је слободан: присуство једне дужине не искључује присуство друге, или чак двеју других у истој речи (упор. примере као *frōštŭkļāti* AfsI Ph XXIX 381, *rōkāvēi* 358). Акценат пада аутоматски на слог који носи претпоследњу мору: *jagōda*, али ген. *jagodē*. Број могућности у једносложним речима је 2 (\acute{a} и \grave{a}), у двосложнима 4 ($\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\grave{a}$, $\grave{a}\acute{a}$ и $\grave{a}\grave{a}$). у тросложнима 8 ($\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\grave{a}$, $\acute{a}\grave{a}\acute{a}$, $\acute{a}\grave{a}\grave{a}$, $\grave{a}\acute{a}\acute{a}$, $\grave{a}\acute{a}\grave{a}$, $\grave{a}\grave{a}\acute{a}$, $\grave{a}\grave{a}\grave{a}$). Овде се срећемо са формулом:

$$x = 2^n.$$

Додавање сваког новог слога удвостручава број могућности (додуше у речима са великим бројем слогова јављају се извесна ограничења).

У до сада набројаним језичким типовима у III групи место акцента варира у зависности од квантитета. По томе су ти језички типови

¹⁸ Знаци (˘) и (˙) означавају силазне акценте, а примењени на језичке типове без политоније просто дуге и кратке акценте. Ово је у складу са најраширењом од постојећих традиција у словенској акцентологији. Ради веће упоредивости изнесеног материјала овакво обележавање је овде доследно примењивано без обзира на то да ли је иначе уобичајена примена ових знакова на дати језик одн. дијалекат. Можда би, међутим, било умесније употребити аналитичке знаке и акцентовани вокал обележавати са 'a или a' (одн. дуги акцентовани вокал са 'ā или ā'). За дијалекте с политонијом могли би се употребити знаци 'a = ā, a' = ā, 'ā = ā, ā' = ā.

¹⁹ По материјалу Р. Строхала, *Današnje oštarijsko narječje*, Rad 180, и по мојим белешкама (Тоуњ и Генералски Стол). Описани систем донекле је нарушен синкопама које су у низу примера приближиле акценат крају речи за један слог, чиме се говор поново пребацује у IV групу. У истом правцу делују и извесни процеси аналошке стабилизације акцента у парадигми. Стога говори ове зоне, као и поменути словеначки језички тип, само с резервом могу послужити као узорак III групе.

²⁰ По материјалу у радовима Ф. Фанцева (*Archiv für slavische Philologie* XXIX) и С. Ившића (*Ljetopis JAZU* 48, 81-82), као и по мојем бележењу (Бреги код Копривнице).

слични латинском језику у којем је такође квантитет био дистинктиван, док је акценат аутоматски падао на пенултиму или антепенултиму у зависности од квантитета пенултима. Међутим у чешком и словачком месту акцента није зависно од квантитетских прилика. У највећем делу области ових двају језика акценат аутоматски погађа почетни слог. Број могућности у главнини чешких говора у принципу је исти као у поменутој подравској зони:²¹

$$x = 2^n$$

Овако је мање-више и у западнословачком и у знатном делу гермерских говора на југоистоку, док је у средњесловачком број могућности знатно смањен елиминацијом узастопности дужина, тако да се јавља формула²²

$$x = 2 + (n - 1)!$$

У словачком књижевном језику број могућности опет је нешто повећан аналошким воспостављањем секвенца двеју дужина у извесним парадигмама.

²¹ Овде нису узете у обзир појаве као редовна краткоћа /l/ и /r/ у већини чешких говора, или редовна краткоћа /i/ и /u/ у ханацком. Разматрања у овом раду у начелу су заснована на стању у вези с вокалима који допуштају максималну диференцијацију.

²² То значи:

\check{a} , \bar{a} (2 мог.),

$\check{a}\check{a}$, $\check{a}\bar{a}$, $\bar{a}\check{a}$ (3 мог.),

$\check{a}\check{a}\check{a}$, $\check{a}\check{a}\bar{a}$, $\check{a}\bar{a}\check{a}$, $\bar{a}\check{a}\check{a}$, $\bar{a}\bar{a}\check{a}$ (5 мог.),

$\check{a}\check{a}\check{a}\check{a}$, $\check{a}\check{a}\check{a}\bar{a}$, $\check{a}\check{a}\bar{a}\check{a}$, $\bar{a}\check{a}\check{a}\check{a}$, $\bar{a}\check{a}\check{a}\bar{a}$, $\bar{a}\bar{a}\check{a}\check{a}$, $\bar{a}\bar{a}\bar{a}\check{a}$ (8 мог.).

Међутим за речи од пет или више слогова ова формула не вреди. Она предвиђа само 12 могућности у петосложним речима, 17 у шестосложним, 23 у седмосложним итд., док описана правила дистрибуције отварају 13 могућности у петосложним речима, 21 у шестосложним, 34 у седмосложним итд. (наравно теоријски, јер у пракси поједине могућности нису искоришћене). Ако узмемо и ово у обзир, долазимо до закључка да је број могућности једнак n -том члану низа чија су прва два члана 2 и 3, а чији је сваки даљи члан раван збиру двају претходних. Очигледна је логика ове формуле која значи да је разлика у броју могућности једнака броју могућности у претходном члану. Наиме као основица за повећање броја служе они типови у постојећем инвентару могућности који се завршавају краткоћом. На њиховом месту појављују се, кад се дода још један слог, две могућности (нпр. $\check{a}\check{a} \rightarrow \check{a}\check{a}\check{a}$ и $\check{a}\bar{a} \rightarrow \check{a}\bar{a}\check{a}$ и $\bar{a}\check{a}\check{a}$), док се типовима са крајњом дужином може додати само краткоћа ($\check{a}\bar{a} \rightarrow \check{a}\bar{a}\bar{a}$). Број типова са завршном краткоћом сваки пут је једнак укупном броју типова на претходном ступњу јер на сваки такав тип може се надовезати један, и само један, тип који ће у новододатом слогу имати краткоћу. Тако код тросложних речи налазимо 3 типа са крајњом краткоћом, што одговара укупном броју од 3 могућности у двосложним речима. А складу с овим, повећање између тросложних и четворосложних речи износиће три нове могућности (од 5 на 8).

Словенски језички типови III групе налазе се на западу и југо-западу западнословенске области и на северозападу јужнословенске. Њихови несловенски суседи су мађарски језик (који такође има карактеристике III групе, у варијанти која одговара чешкој ситуацији) и немачки језик (у којем се главнина језичког материјала влада по принципима наше III групе, док мањи део показује извесну слободу акценатског места чиме ствара паралелу нашој IV групи).

IV група обухвата низ српскохрватских периферијских говора (део Црне Горе, малу ареу на Косову, понеки говор у румунском Банату, два-три говора у Истри, чакавску острвску зону од Крка и Цреса до задарског архипелага, као и понеки кајкавски говор), затим известан број словеначких и македонских говора, као и низ бугарских дијалеката, углавном западних.

У једном делу српскохрватских говора овога типа може се јавити и више од једне дужине у истој речи, док је у осталим српскохрватским говорима ове групе, као и у таквим говорима других јужнословенских језика, могућна само једна дужина у речи.

У низу српскохрватских говора квантитетска опозиција може се комбиновати с акцентом у сваком слогу што даје следећи репертоар могућности:

\grave{a} , \acute{a} (= 2 могућности),

$\grave{a}a$, $\acute{a}a$, $a\grave{a}$, $a\acute{a}$ (= 4 мог.),

$\grave{a}aa$, $\acute{a}aa$, $a\grave{a}a$, $a\acute{a}a$, $aa\grave{a}$, $aa\acute{a}$ (= 6 мог.).

Овакву ситуацију, оличену у формули

$$x = 2n,$$

има нпр. штокавско-чакавски говор села Водица у Истри²³ и чакавски говор острва Цреса²⁴, као и бугарски говор села Петрнице²⁵ где је губљење *л* на крају слога довело до појаве нових дужина.

²³ По материјалу Ј. Рибарића (СДЗБ IX).

²⁴ По материјалу у радовима М. Гентора (Archiv für slavische Philologie XXX и Razprave Razreda za filološke in literarne vede SAZU I), као и по напоменама А. Белића (Rocznik slawistyczny II 174-179) и М. Храсте (Ljetopis JAZU 59, 175-177 и ЗФЛ I 88).

²⁵ Ст. Стойков, Към диалектния консонантизъм на български език (промената на съгласната *л* в говора на с. Петърница, Плевенско), Български език XII (1962), св. 1-2, 13-19. Упор. примере као

сѣд, сѣб,

бѣка, бѣка, рѣшѣ, рѣшѣ,

бѣуле, мѣница, лѣвѣда, шушѣка, ѣарѣалѣф, расѣрав'ѣ.

У мрковићком говору на југу Црне Горе²⁶ дата формула важи за речи са затвореном ултимом, док у речима с отвореном ултимом (и најмање два слога) налазимо

$$x = 2n - 1.$$

У мариовском говору у Македонији, ако је правилна наша интерпретација материјала у раду М. Конеске²⁷, формула

$$x = 2n$$

важи за једносложне и двосложне речи:

дв̑, с̑ир̑а (2 мог.),

б̑ше, б̑ме, ма̑др, да̑д̑ (4 мог.).

У тросложним речима налазимо

$$x = 2n - 1:$$

*к̑џа̑ме, ш̑о̑дла, ко̑џа̑ме, ба̑банл̑к, исек̑*²⁸ (5 мог.).

И овде је, као и у поменутом бугарском говору, квантитетска опозиција секундарног порекла, што јој не одузима вредност у синхроничном структуралном пресеку.

У словеначком семичком говору у Белој Крајини²⁹ само у једносложним речима, где имамо *ǎ* и *â*, важи принцип

$$x = 2n.$$

У речима од најмање два слога ултима је доследно дезакцентуирана, те се јавља формула

$$\text{одн.} \quad x = 2 (n - 1)$$

ǎа, âа (2 мог.),

ǎаа³⁰, âаа, а̑а, а̑а (4 мог.).

²⁶ R. Bošković i M. Malecki, Przegląd dialektów Starej Czarnogóry, Bulletin international de l'Académie Polonaise 1932, janvier-mars, стр. 6-7. Упор. и материјал у чланку Л. Вујовића Историски пресек губљења глаголске реакције у црногорским говорима, ЈФ XX.

²⁷ Дипломски работи 3, Скопје 1951.

²⁸ Није искључено да би се трајање наглашеног вокала ултима у речима од најмање два слога могло схватити као позиционо условљено: у отвореној ултими дужина, у затвореној краткоћа. Тиме би се наведени бројеви могућности смањили за 1. Ограниченост количине материјала у иначе лепој расправици М. Конеске не допушта да се о овоме пресуди.

²⁹ Т. Логар, Зборник за филологију и лингвистику II.

³⁰ У цитираној Логаровој расправи не налазимо директне потврде за неке од категорија са ("), али општа слика говора ствара вероватноћу да оне постоје. Наравно, дијалектолошке расправе које се овде наводе нису писане са циљем да

Македонски књижевни језик, по опису Б. Конеског³¹ такође иде у IV групу. У двосложним речима ту се појављује $x = n + 1$:

и́двој (јд.), *и́двој* (мн.)³², *кмии́д*³³ (3 мог.).

Одговарајућа слика долази, изгледа, и у тросложним речима: *лѝи́во*, (за тип *ада* недостаје пример), *леи́дво*, *екси́од*.

Овде, дакле, акценат могу носити ултима, пенултима и антепенултима при чему на пенултими наступа и опозиција између две врсте акцената.

У низу македонских говора налазимо квантитет и ван акцената, али с тим да само један слог у речи може бити дуг. Ту је најчешће правило да се квантитет може јавити под акценатом на пенултими и уз то евентуално на ултими или антепенултими, а такође и на ненаглашеној ултими иза пенултима под кратким акценатом. Овамо спада нпр. поречки говор:³⁴

ја̀, гла̀ (2 мог.),

чѝјек, Сѝдол, крѝси́а, колѝѝ (4 мог.),

дѝјцаи́а, и́олѝјна, крѝси́и́а, овѝлѝа, онолѝѝ (5 мог.).

У неготинском говору³⁵ имамо и квантитет антепенултима:

сѝ, грѝ (2 мог.),

ѝзик, вѝкаѝ, дрѝа, заи́рѝи (4 мог.),

ѝзикои́, и́бѝкавои́, кои́ѝчи, носѝме, сирѝма, куманѝни́ (6 мог.),

што даје формулу

$$x = 2n.$$

се до детаља разјасни број прозодијских могућности у одговарајућим говорима и није кривица њихових аутора што је информација о томе понекад непотпуна, због чега ће се свакако понека појединост у овом раду касније морати ревидирати.

³¹ Граматика на македонскиот литературен јазик I, Скопје 1952, 124-140.

³² Акценат у типу *и́двој* (= нормални акценат на првом слогу двосложних речи) Конески описује (стр. 124) као „попродолжен и поблаг“ у поређењу с оним на пенултими (какав се изговара и у мн. *и́двој* < *и́двои*) који „се карактеризира со поголема силина“. Наша интерпретација овог контраста као квантитетског представља радну хипотезу која захтева проверавање. Ту хипотезу подржава, уосталом, и излагање Конеског у раду „Прилепскиот говор“, Скопје 1949, где он употребљава и знак - да обележи акценат у примерима као *и́и́и*, *вѝа* (стр. 267), *еден и́двој* (268) насупротив ономе у *вѝаи́а* (267), *и́и́и и́двој* који је „силен и краток“. — У знатној мери у истом смислу креће се и опажање М. Ивковића (ЈФ II, 149).

³³ За акценат на крају употребљен је знак (") јер у том положају, изгледа, нема квантитетских опозиција, а кратки акценат представља необележени тип акцената.

³⁴ По материјалу Б. Видоеског, Поречкиот говор, Дипломски работи 1, Скопје 1950.

³⁵ По материјалу И. Филипоског, Неготинскиот говор, Дипломски работи 4, Скопје 1952.

Истоветност ове формуле с оном за говоре као што су црески и водички не значи и истоветност самих комбинација. Овде се уместо типа са дугим акцентом на ултими јавља тип *āā* одн. *aā*.

У прилепском говору³⁶ налазимо следеће типове, са опозицијама које се остварују доследно или бар факултативно:

īī, *glā* (2 мог.),

īđвој мн., *īђвој* јд., *īђрам*, *ūbā*, *īolkāф* (5 мог.),

lāјцаīа, *kфчица*, *īрейđлојш*, *īрогђрам*, *Небрѣгђ*, *оноклāф* (в.

Граматику Б. Конеског I 127) (6 мог.).

Овде привлачи пажњу полудуги акценат у облику *īвој* јд., дужи од онога у множини исте речи, а ипак краћи од контракцијске дужине у облицима као *īђрам*. Оваква дистинкција трију степена дужине иначе није обична у словенским језицима.

Још много компликованији систем оцртава се при анализи материјала Цв. Тодорова из северозападних бугарских говора³⁷. Изгледа да се у једном делу обухваћене зоне слободан акценат ($x' = n$) удружује са квантитетом ограниченим само једном баријером: не може бити више од једне дужине у једној речи. То значи да је x'' , број квантитетских могућности, $= n + 1$, где је n број могућности са дужином у неком слогу, а 1 број могућности без дужине. Из тога следи:

$$x (= x' \ x'') = n (n + 1)$$

или

$$x = n^2 + n:$$

ā, *ā* (2 мог.),

āa, *āā*, *āa*, *aā*, *āā*, *aā* (6 мог.),

āaa, *āāa*, *āaā*, *āaa*, *aāa*, *āāa*, *aāā*, *āaa*, *aaā*, *āāā*, *aāā*

(12 мог.)³⁸.

³⁶ По материјалу Б. Конеског, Прилепскиот говор, Филозофски факултет на Универзитетот, Скопје, Годишен зборник II, стр. 268. Приликом анализе овог материјала консултовао сам проф. Конеског који се спремно одазвао и задужио ме инструктивним разјашњењима.

³⁷ Цв. Тодоров, Северозападните бугарски говори, СБУН XLI (София 1936), 140—142.

• ³⁸ Примери:

сѣ, *бѣ*

јāгне, *вīдѣ*, *јāне*, *јāјцѣ*, *јāнāл*, *бīдђ*,

рāбоīи, *дīмāме*, (*āaā*), *īшениа*, *сīојāла*, *јāнāла*, *донѣсђ*, *īрибīме*, *јаснинā*,

(*āaā*), *замāнāл*, *исīаīī*.

Примера за категорије стављене у заграду нисам нашао, али је очигледно да се те категорије не противе општим правилима акцентуације ових говора (упор. дужине удаљене за два места од акцента у четворосложним речима као *рāбоīшēме* и *мāмудīи*) и вероватно је да би се за њих и могли наћи примери у овим говорима.

Појаву квантитета, углавном развијеног компензацијом за изгубљено x , у бугарским говорима потврђује и низ других аутора, тако нпр. Јордана Бојацијева за говор Ђустендилског поља³⁹, К. Попов за говор села Габаре код Беле Слатине⁴⁰, Ст. Стојков и сарадници за говор села Говедарци код Самокова⁴¹. Материјал у овим расправама није довољан за одређивање броја прозодијских могућности, али је обично јасно да квантитет није ограничен на положај под акцентом. Међутим у свим овим случајевима у македонским и бугарским говорима дистинктивна улога квантитета није висока због мале фреквенце дужина, а често и због паралелног постојања сачуваног старијег изговора без појаве дужина, дакле са x , или без контракције или сл. Упор. нпр. у Говедарцима *видѓме* и *видѓхме*, у прилепском говору *ш̄а* и *ш̄аја*.

Знатно друкчију слику показују они говори IV групе који могу имати и више од једне дужине у речи. У вучитрнском говору на Косову⁴², а такође и у неким чакавским говорима задарског архипелага⁴³, квантитет је дистинктиван под акцентом и непосредно пред акцентом:

\grave{a} , \acute{a} (2 мог.),

$\grave{a}a$, $\acute{a}a$, $\grave{a}\acute{a}$, $\acute{a}\grave{a}$, $\grave{a}\grave{a}$, $\acute{a}\acute{a}$ (6 мог.),

$\grave{a}aa$, $\acute{a}aa$, $\grave{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\grave{a}a$, $\grave{a}\grave{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\grave{a}\acute{a}$, $\acute{a}\grave{a}\grave{a}$ (10 мог.).

Формула ће бити:

$$x = 2(2n - 1)$$

или

$$x = 4n - 2.$$

У делу српскохрватских говора IV групе налазимо квантитет не само под акцентом и непосредно пред акцентом, него и у свим послеакцентским положајима:

\grave{a} , \acute{a} (2 мог.),

$\grave{a}a$, $\acute{a}a$, $\grave{a}\acute{a}$, $\acute{a}\grave{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\grave{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\grave{a}$ (8 мог.),

$\grave{a}aa$, $\acute{a}aa$, $\grave{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\grave{a}a$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\grave{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\grave{a}\acute{a}$, $\acute{a}\grave{a}\acute{a}$, $\acute{a}\grave{a}\acute{a}$ (20 мог.).

Број могућности у погледу места акцената ту је

$$x' = n.$$

³⁹ Известия на Семинара по славјанска филологија VII 248.

⁴⁰ Известия на Института за българики език IV 127.

⁴¹ Ibidem 268.

⁴² По материјалу у речнику Гл. Елезовића, СДЗБ IV и VI.

⁴³ Нпр. на Угљану (податке даје М. Храсте, ЗФЛ I 89—90; потврде и у мом материјалу из Прека). Овакав је, рекло би се, и говор Дугог отока (по материјалу А. Кропије, ЈФ VII; упор. и опсервације Б. Финке, Лјеторис JAZU 62, 386).

Удружена са слободним квантитетом, оличеним у формули $x'' = 2^n$, ова би формула дала

$$x = x' \cdot x'' = n2^n.$$

Ова формула одиста и важи за једносложне и двосложне речи. Међутим у речима од најмање три слога слобода квантитета ипак је ограничена утолико што он не долази у другом слогу пред акцентом. Отуда код тросложних речи изостају комбинације $\bar{a}a\bar{a}$, $\bar{a}a\bar{a}$, $\bar{a}\bar{a}\bar{a}$ и $\bar{a}\bar{a}\bar{a}$, те место 24 могућности (по формули $x = n2^n$) имамо свега 20. Ово захтева ревизију формуле. При тој ревизији морамо поћи од чињенице да речи с акцентом на првом слогу дају доследно, без обзира на број слогова у речи, $x_{(1)} = 2^n$, и да исти број могућности пружају и речи с акцентом на другом слогу, што чини укупно

$$x_{(1, 2)} = 2(2^n).$$

Ограничења почињу код речи с акцентом на трећем слогу. Ту изостаје половина могућности које би дала формула $x_{(3)} = 2^n$. Присутни су, наиме, само типови са краткоћом, а не и они са дужином на почетном слогу. Код речи с акцентом на четвртном слогу недостају $\frac{3}{4}$ теоријски замисливих комбинација: све речи са дужином на првом слогу $\left(= \frac{1}{2} \right)$ и од онога што остаје, све речи са дужином на другом слогу $\left(\text{половина половине, тј. } \frac{1}{4} \right)$. Код речи с акцентом на петом слогу изостаће $\frac{7}{8}$ замисливих комбинација: $\frac{1}{2}$ отпада због дужине на првом слогу, $\frac{1}{4}$ због дужине на другом слогу и још $\frac{1}{8}$ због дужине на трећем. Остале би само комбинације $aaaa\bar{a}$, $aaaa\bar{a}$, $aaa\bar{a}\bar{a}$ и $aaa\bar{a}\bar{a}$. Ако сада саберемо све могућности у речима са 3—5 слогова, добићемо овакву слику:

$$x_{(3,4,5)} = \frac{1}{2}(2^n) + \frac{1}{4}(2^n) + \frac{1}{8}(2^n) = \frac{7}{8}(2^n).$$

Ако бисмо наставили (сад већ чисто теоријски), код шестосложних речи примери с акцентом на слоговима од трећег надаље дали би $\frac{15}{16}(2^n)$, код седмосложних $\frac{31}{32}(2^n)$ итд. — дакле увек вредност која се приближава вредности 2^n , али је никако не достиже.

У именитељу разломка увек ће бити 2^{n-2} (код петосложних речи у именитељу је 8, тј. 2^3 одн. 2^{5-2} , код шестосложних речи долази 16, дакле 2^4 одн. 2^{6-2} итд.), а у бројитељу разломка имамо редовно исти

број смањен за 1 $\left(\frac{15}{16}, \frac{31}{32} \text{ и сл.}\right)$. Тако добивамо општу формулу за

речи с акцентом на трећем слогу и даље:

$$\text{а то је даље} \quad x_{(3\dots)} = \frac{2^{n-2} - 1}{2^{n-2}} (2^n),$$

$$x_{(3\dots)} = (2^{n-2} - 1)2^2$$

$$\text{односно} \quad x_{(3\dots)} = 2^n - 2^2 = 2^n - 4.$$

Сада можемо сабрати:

$$\begin{aligned} x_{(1,2)} &= 2(2^n) \\ + x_{(3\dots)} &= 2^n - 4 \\ \hline &= x_{(1,2,3\dots)} = 3(2^n) - 4. \end{aligned}$$

Ово је основна формула тзв. старије штокавске акцентуације.

Акцентуација пиперског говора у Црној Гори одступа од ове формуле утолико што је тамо могућна дужина у слогу испред секвенце $\bar{a}\bar{a}$ (*циџиџиџи*, *заџиџиџи*)⁴⁴, тако овде у речима од најмање три слога имамо:

$$x = 3(2^n) - 3.$$

С друге стране у црмничком говору у Црној Гори изостаје кратки акценат на отвореној ултими⁴⁵ (тј. у речима с отвореном ултимом не долазе типови као $a\bar{a}$, $\bar{a}\bar{a}$, $aa\bar{a}$, $a\bar{a}\bar{a}$). Отуда за овакве речи важи формула:

$$x = 3(2^n) - 6.$$

Међутим речи са затвореном ултимом, као и моносилаба, задржавају ситуацију представљену формулом $x = 3(2^n) - 4$.

Говори V групе, са дистинктивним местом акцента и политонијом, несвакидашња су појава у словенском свету. Овакав је словеначки говор села Валбурге сз. од Љубљане где је политонија сачувана, али су квантитетске опозиције префонологисане у опозиције по инхерентном квалитету вокала⁴⁶. Уколико у овом говору политонија

⁴⁴ По М. Стевановићу, СДЗБ X.

⁴⁵ По Б. Милетићу, СДЗБ IX.

⁴⁶ По материјалу у семинарском раду Милене Јенко, студенткиње Филозофског факултета у Љубљани, читаном на часу проф. Тине Логара којем сам имао прилику да присуствујем маја 1960. год.

постоји под акцентом ма где се он налазио, формула прозодијских могућности била би:

тј. $x = 2n$,

\grave{a}, \acute{a} (2 мог.),

$\grave{a}a, \acute{a}a, \grave{a}\acute{a}, \acute{a}\grave{a}$ (4 мог.),

$\grave{a}aa, \acute{a}aa, \grave{a}\acute{a}a, \acute{a}\grave{a}a, \grave{a}\acute{a}\acute{a}, \acute{a}\grave{a}\grave{a}$ (6 мог.).

Изузетност ситуације оличене у V групи састоји се у томе што се овде појављује политонија без квантитета, феномен који иначе није обичан у словенској језичкој области.

Ни говори VI групе нису веома распрострањени.

Овамо би ишао словеначки књижевни језик у својој класичној варијанти:

$\grave{a}, \acute{a}, \acute{a}$ (3 мог.),

$\acute{a}a, \acute{a}a, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}$ (5 мог.),

$\acute{a}aa, \acute{a}aa, \acute{a}\acute{a}a, \acute{a}\acute{a}a, \acute{a}\acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}\acute{a}$ (7 мог.),

дакле $x = 2n + 1$.

И овде, наравно, важе резерве изнесене горе у вези с речима које садрже вокал /ə/ ван ултима, чиме се стварају контрасти по месту акцента у таквим речима.

У VI групу спада, даље, једна мала ареа у српскохрватској кај-кавској области, и то око масива Билогоре у северној Хрватској⁴⁷. Ту је квантитет слободан, акценат је везан за слог који садржи другу мору од краја (као у помињаним суседним говорима III групе у Подравини), а политонија се јавља у слогу на који пада акценат, ако је тај слог дуг. Дакле:

$\grave{a}, \acute{a}, \acute{a}$ (3 мог.),

$\grave{a}a, \acute{a}a, \acute{a}a, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}$ (7 мог.),

$\acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}$ (14 мог., бар теоријски)⁴⁸.

За речи од најмање два слога вредело би овде

$$x = 2^{n+1} - n + 1.$$

⁴⁷ По подацима Стј. Ившића, Ljetopis 48, 81—82. Упор. и моју класификацију српскохрватских акценатских типова у радовима Die Hierarchie der prosodischen Phänomene im serbokroatischen Sprachraum, Phonetica 1958, 25—26, и The Functional Yield of the Prosodic Features in the Patterns of Serbocroatian Dialects, Word 17, 1961, 294, као и класификацију прозодијских типова у српскохрватским говорима у мом раду Basic Problems and Current Research in Yugoslav Dialectology, Slavic and East European Review N. S. V (XIX), 1961, 106.

⁴⁸ Непотпуна обавештења која имамо о овом говору не омогућавају сигурније закључке. Ившићеви наводи остављају отворену могућност да изостају типови са (') на ултима, а можда и још који.

Ова се формула добива кад се од вредности коју би давала комбинација слободног квантитета и политоније у једном слогу, $x = 2(2^n)$ одн. $= 2^{n+1}$, одузме број примера у којима изостаје двојство акцента зато што се он налази на краткоћи. То су примери у којима су и ултима и пенултима кратке, а таквих има у двосложним речима 1, *âa* (тј. $n-1$), а у тросложним 2, *aâa* и *ââa* (опет $n-1$).

Говори VII групе су најразноврснији иако заузимају прилично ограничен простор (делови српскохрватске и словеначке језичке територије). Основне групе разлика тичу се двају феномена:

1) да ли се квантитет јавља само под акцентом (А) или и у неакцентованим слоговима (Б);

2) да ли се политонија може комбиновати само са дужином (а) или долази и у кратким слоговима (б).

Обе карактеристике своде се на узајамну дистрибуцију по два од три основна дистинктивна фактора. Укрштање ових критерија даје четири комбинације: Аа, Аб, Ба и Бб.

Подгрупа VII Аа заступљена је у чакавском говору Бакра⁴⁹ код Ријеке где се политонија може комбиновати само са дугим акцентом, а сви ненаглашени слогови су кратки:

â, â, á (3 мог.),

âa, âa, âa, aâ, aâ, aâ (6 мог.),

âaa, âaa, âaa, aâa, aâa, aâa, aââ, aââ, aââ (9 мог.),

тј. $x = 3n$.

Овде налазимо разрађену хијерархију прозодијских фактора:

- 1) место акцента,
- 2) квантитет,
- 3) политонија.

Квантитет се може комбиновати само с акцентованошћу, дакле с једном од двеју могућних карактеристика које даје контраст по месту акцента, а политонија се комбинује само са дужином, једном од двеју могућних квантитетских солуција:

А К Ц Е Н Т О В А Н О С Т		НЕАКЦЕНТОВАНОСТ	
Д У Ж И Н А		КРАТКОЋА	
Узл.	Сил.		

⁴⁹ По А. Белићу, Годишњак СКА XXV 359 (а такође и по мојем посматрању).

Додуше, врло су ретки говори VII групе у којима се манифестују истовремено сви елементи ове хијерархије. Ипак, један је однос свугде присутан: у свим говорима VII групе интонациона опозиција везана је за акцензованост. Није познат ниједан словенски говор где би политонија била присутна ван акцензованог слога, што иначе није нимало ретко у ваневропским језицима са политонијом⁵⁰.

У тип VII Аа спада и словеначки говор Којскога код Горице⁵¹ који се, међу нама познатим говорима VII групе, одликује сразмерно најнижним бројем акценатских могућности. Ту је стара политонија изгубљена, а створена је нова у слогу иза којег је ишчезао вокал у ванредно снажном рецитном валу редукције. Квантитет се чува у једносложним речима, а у двосложнима се јавља у прилично ретким случајевима на првом слогу: *j̄lta* 38, али *žl̄ciχ* 39, *ñ̄ę̄γα* 43, али *t̄ę̄γα* 43⁵² (вероватно постоје и сличне опозиције на пенултими тросложних речи). Тако имамо:

ḡn, *γḡr*, *rḡk* (3 мог.);

j̄lta, *žl̄ciχ*, *kramp̄ir*, *nusit* (4 мог.);

t̄isteγα, (*puj̄lta?*), *kašilo*, *kaṭul̄in*, *zawalil* (5 мог.).

Формула би овде била

$$x = n + 2.$$

По нашем садашњем знању изгледа да су веома малобројни и говори типа VII Аб, где се квантитет и политонија слободно комбинују под акцентом чије је место такође слободно. Овакав би био словеначки говор села Селе у Корушкој, уколико моја интерпретација материјала у Исаченковој студији⁵³ одговара стварности:

ǎ, *à*, *â*, *á* (4 мог.);

ǎa, *àa*, *âa*, *áa*, *aǎ*, *aà*, *aâ*, *aá* (8 мог.);

ǎaa, *àaa*, *âaa*, *áaa*, *aǎa*, *aàa*, *aâa*, *aáa*, *aaǎ*, *aaà*, *aaâ*, *aaá*

(12 мог.),

дакле

$$x = 4n.$$

⁵⁰ Извесну резерву ипак треба учинити у вези са новоштокавском акценуацијом, в. ниже.

⁵¹ Tine Logar, *Slavistična revija* IX 34—44.

⁵² Можда би овамо требало додати и примере са *ǎ*: *p̄ša* 40 али *p̄sa* 37, *p̄r̄šu* 43 али *ǎr̄šu* 42 — уколико то нису алтернативни начини изговора или писања истих форми. — Немамо довољно потврде за квантитет на ултими двосложних речи. Пример *napr̄l* 38, 43 (у контрасту са *-i*: *būi* 41, *suī* 41, *ūi* 43 итд.) сувише је усамљен. Упор. и *k̄i* 38 и *k̄i* који су, изгледа, варијанте исте форме, а не две форме у контрасту. (Облици са кратким *a* као *madžer̄āt* не значе ништа за квантитет: оваковог вокала нема међу дугима, тако да је опозиција у ствари инхерентна, а не прозодијска).

⁵³ *Narečje vasi Sele na Rožu*, Ljubljana 1939.

Знатно је компликованија слика у подгрупи VIIВ. У чакавском говору Краљевице код Ријеке⁵⁴ налазимо

ǎ, â, á (3 мог.);

ǎa, âa, áa, aǎ, aâ, aá, āǎ, āâ, āá (9 мог.);

ǎaa, âaa, áaa, aǎa, aâa, aáa, āǎa, āâa, āáa, aǎǎ, aâǎ, aáǎ, aǎǎ, aâǎ, aǎǎ (15 мог.);

тј.

$$x = 6n - 3.$$

На исту формулу своди се и стање у већем делу екавских што-кавских говора у славонској Подравини⁵⁵. Набројени типови се тамо јављају у реченичној енклизи, док се пред паузом речи које имају акценатски врхунац на крајњој мори изговарају с акцентом на почетној мори: $á\sim\hat{a}$, $a\grave{d}\sim\grave{d}a$, $a\acute{d}\sim\acute{d}a$, $\grave{a}\grave{d}\sim\hat{a}a$, $\acute{a}\acute{d}\sim\hat{a}\hat{a}$, $a\grave{a}\grave{d}\sim\grave{d}aa$, $a\acute{a}\acute{d}\sim\hat{d}a\hat{a}$, $a\grave{a}\grave{d}\sim\hat{d}aa$. Ова алтернација доводи до неутрализације опозиција $á\sim\hat{a}$, $a\grave{d}\sim\grave{d}a$, $\grave{a}\grave{d}\sim\hat{a}a$ и $a\acute{a}\acute{d}\sim\hat{d}aa$, чиме се у датом положају прогрессија 3-9-15 замењује мање правилним односом 2-7-14.

У говору Брусја на Хвару⁵⁶ изостају типови са дужином испред дугог узлазног акцента:

ǎ, â, á (3 мог.);

ǎa, âa, áa, aǎ, aâ, aá, āǎ, āâ (8 мог.);

ǎaa, âaa, áaa, aǎa, aâa, aáa, āǎa, āâa, aǎǎ, aâǎ, aáǎ, aǎǎ, aâǎ, aǎǎ (13 мог.),

тј.

$$x = 6n - 3 - (n - 1), \text{ одн.}$$

$$x = 5n - 2.$$

Кајкавски говори Зачретја⁵⁷ и Бедње⁵⁸ у северној Хрватској имају квантитетске опозиције ван акцента само у једном положају: у слогу који претходи унутрашњем слогу под ("). Слика ће бити:

ǎ, â, á (3 мог.);

ǎa, âa, áa, āǎ, aâ, aá (6 мог.);

ǎaa, âaa, áaa, aǎa, aâa, aáa, āǎa, aâǎ, aáǎ, aǎǎ (10 мог.).

Закључно са двосложним речима ту вреди формула

$$x = 3n,$$

⁵⁴ По мом материјалу. Слично у Сењу (S. Ivšić, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu I, 1951, 363—364).

⁵⁵ По материјалу Ј. Хама, Rad JAZU 275. Упор. и моје опсервације у ЈФ XIX, 252—255 и у Die serbokroatischen Dialekte I, Хар, 1958, 286—287.

⁵⁶ По материјалу М. Храсте, ЈФ VI.

⁵⁷ По мом материјалу.

⁵⁸ По Ј. Jedvaју, HDZb I. У вези с оба цитирана кајкавска говора в. и Стј. Ивњића, Ljetopis JAZU 48, 86.

а од тросложних надаље налазимо

$$x = 3n + 1.$$

За разлику од показаних типова, троакцентски системи у многим штокавским говорима одликују се ограничењима у дистрибуцији акцентата. Класична косовско-ресавска слика је:

\grave{a} , \acute{a} (2 мог.),

$\grave{a}a$, $\acute{a}a$, $\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$ (5 мог.),

$\grave{a}aa$, $\acute{a}aa$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$ (9 мог.),

дакле

$$x = 4n - 3$$

у речима са више од једног слога.

Међутим припадност говора ове врсте VII групи није недвосмислено јасна. Непостојање типа $\acute{a}\acute{a}$ (одн. $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$) оставља отворену могућност да се $\acute{a}a$ (одн. $\acute{a}\acute{a}a$) схвати као реализација тога типа, тј. да се узлазна дужина претпоследњег слога (са врхунцем код границе претпоследњег и последњег слога) протумачи као фонетско остварење фонолошког (") на ултими иза дужине. Ово утолико пре што се пред енклитиком овакве речи изговарају као $\acute{a}\acute{a}$ (*глава*, али *главџе*). На тај начин тип $\acute{a}a$ влада се као позициона варијанта типа $\acute{a}\acute{a}$ која се јавља када се овај нађе на крају акцентатске речи.

У озринићком говору у Црној Гори⁹⁹, чији је систем иначе у знатној мери сличан косовско-ресавском (главну разлику чини то што се (') појављује само на пенултими пред отвореном кратком ултимом, док у затвореној ултими (") може стајати), број могућности у речима од најмање три слога повећан је појавом квантитета пред (') у примерима као *шрѣсѣмо*.

Најбогатији су прозодијским могућностима говори са квантитетом не само под акцентом и пред акцентом, него и иза акцента. Оваква је основна чакавска акцентуација:

\grave{a} , \acute{a} , \acute{a} (3 мог.),

$\grave{a}a$, $\acute{a}a$, $\acute{a}a$, $\grave{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$ (12 мог.),

$\grave{a}aa$, $\acute{a}aa$, $\acute{a}aa$, $\grave{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$ (30 мог.).

Формула за број могућности лако се израчунава ако се пође од чињенице да се систем разликује од старије штокавске акцентуације

⁹⁹ По М. Решетару, Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten.

само тиме што уз сваки пар комбинација, са (") и са ('), стоји увек и једна трећа, са ('). Из овога следује да формулу старије штокавске

акцентуације треба помножити са $\frac{3}{2}$. Тиме добијамо

$$x = \frac{9}{2} (2^n) - 6.$$

У чакавском говору Новог у Хрватском приморју⁶⁰ број могућности у речима са више од два слога повећава се присуством типова *āāā* и *āāā* (*dājetā* и *klečītā*). Ту у једносложним и двосложним речима остаје описано стање (с тим да се може краће дефинисати формулом

$x = \frac{3}{2} n (2^n)$ или $x = 3n (2^{n-1})$ или чак $x = 3n^2$, а у речима од најмање

три слога важи

$$x = \frac{9}{2} (2^n) - 4,$$

што се може преформулисати као

$$x = 9 (2^{n-1}) - 4.$$

Иста је ситуација и у гробничком говору код Ријеке⁶¹.

Основна чакавска акцентуација уједно је и основна, „најстарија штокавска“. Систем је у знатној мери очуван у низу говора у славонској Посавини. Међутим у свима тим говорима долази и штокавски ('), а обично и (')⁶². Тамо где су ти акценти ограничени на пенултиму пред кратком ултимом (Ившићеви типови I и IV), њихов изговор представља алофону секвенце *aā* одн. *āā* која се у истим речима јавља у енклизи (*vōda* без енклитике, али *vodā je*, исто тако *glāva*, али *glāvā je*). Систем од три акцента присутан у чакавском задовољава, дакле, за фонолошки опис ових говора (наравно, уз пропратно објашњење о реализацији секвенца *aā* и *āā* на крају акцентоване речи). Али ово не важи за оне посавске говоре у којима је дистрибуција (') и (') шира, као нпр. у говорима Ившићеве VII групе на крајњем југоистоку:

⁶⁰ По материјалу А. Белића, *Замјтки по чакавскимъ говорамъ* (за тип *āāā* упор. *klečītā* у *Slovníci hrvatskoj A. Мажуранића*, стр. 76).

⁶¹ По мом материјалу.

⁶² По Стј. Ившићу, *Rad JAZU* 196, стр. 146—147.

\ddot{a} , \acute{a} , \tilde{a}^{63} (3 мог.),
 $\ddot{a}a$, $\acute{a}a$, $\tilde{a}a$, $\ddot{a}\acute{a}$, $\acute{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\acute{a}$, $\acute{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\ddot{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$,
 $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$,
 $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$ (30 мог.).

У овом случају феномен политоније претвара се у двоструки контраст: опозицији између силазности и узлазности придружује се код дугих акцената и опозиција између две врсте узлазности. Тачном фонетском сликом одн. фонолошком анализом ове друге опозиције наука засад не располаже. Постоји изглед да ће скоро будућност донети прилоге из ове области.

Једна друга значајна чињеница уочава се при поређењу посавских система са чакавским. Штокавско преношење акцената не утиче на број прозодијских могућности. Број могућности изгубљених сужавањем дистрибуције затечених акцената раван је броју могућности стечених појавом нових политонијских опозиција⁶⁴.

И у многим говорима посавске зоне број прозодијских могућности у речима са више од два слога повишен је појавом иновационих типова са дужинама у положајима где квантитета није било у прасрпско-хрватском. У овом случају то су типови $\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\tilde{a}$ и $\tilde{a}\tilde{a}$ (*Đurica*, *Pavinē* и *Đurica*, S. Ivšić, Rad 197, 48), чиме се формула за речи са више од два слога претвара у

$$x = \frac{9}{2}(2^n) - 3.$$

С друге стране промена $\tilde{\sim} > \tilde{\sim}$ у једном делу посавских говора⁶⁵ смањује број могућности за $n-1$. То доноси ситуацију

$$x = \frac{9}{2}(2^n) - (n-1) - 6$$

⁶³ Употреба знака ($\tilde{\sim}$) за дуги узлазни акценат који етимолошки одговара чакавском дугом узлазном при означавању посавске акцентуације условљена је потребом да се обележи контраст према штокавском ($\tilde{\sim}$) који такође постоји у говору. Иначе је знак ($\tilde{\sim}$) у овом раду систематски избегаван, како би се нагласила начелна истоветност опозиције између дугог силазног и дугог узлазног акцента у разним говорима.

⁶⁴ Ово важи у начелу за новоштокавско преношење свуда где се ово јавља. Изузеци су малобројни. Тамо где се при преношењу ($\tilde{\sim}$) с ултима на пенултими није развио ($\tilde{\sim}$) акценат, већ ($\tilde{\sim}$) или ($\tilde{\sim}$) (*vōda* или *vōda* место *vōda*), изгубљена је једна прозодијска могућност једначењем овога типа за типом *bāba* одн. са типом *glāva*. Развој $\tilde{\sim} > \tilde{\sim}$ (*glāvā > glāva*) такође смањује број могућности за 1.

⁶⁵ S. Ivšić, Zbornik radova Fil. fakulteta u Zagrebu I, 1951, 374.

одн.

$$x = \frac{9}{2}(2^n) - n - 5.$$

У VII групу (подгрупу VII Бб) спадају и поједини штокавски говори ван зоне са (˘) акцентом. Тако у деловима централне Босне⁶⁶ налазимо:

ă, â (2 мог.),

âa, âa, âa, âa, ââ, ââ, ââ, ââ (8 мог.),

ââa, ââa, ââa, ââa, âââ, âââ, âââ, âââ, âââ, âââ, âââ, âââ, âââ, âââ, âââ (20 мог.).

И овде се, дакле, срећемо са формулом старије штокавске акцентуације $x = 3(2^n) - 4$. Међутим на већем делу овог терена јавиле су се секундарне предакцентатске дужине у примерима као *vřšeto* одн. и *Hūsine*⁶⁷ што, наравно, повећава за 1 или 2 број могућности у речима са више од два слога стварајући у таквим речима ситуацију оличену формулом $x = 3(2^n) - 3$ или $x = 3(2^n) - 2$. Уосталом, број примера с оваквим секундарним дужинама низак је мање-више свуда где се оне јављају. Ова чињеница, уз непостојање минималних парова, битно ограничава функционални значај новоразвијених квантитетских опозиција.

VII групи припада и дубровачки говор⁶⁸:

ă, â (2 мог.),

âa, âa, âa, ââ, ââ, ââ, ââ (7 мог.),

ââa, ââa, ââa, ââa, âââ, âââ, âââ, âââ, âââ, âââ, âââ, âââ, âââ, âââ, âââ (20 мог.).

Изједначење типа *vôda* са типом *gláva* чини да овде двосложне речи имају једну прозодијску могућност мање него што предвиђа генерална формула $x = 3(2^n) - 4$.

Таква формула вреди, уосталом, и за доследну новоштокавску акцентуацију, ону коју налазимо у вуковској варијанти српскохрватског књижевног језика. Сваком појединачном типу старије штокавске акцентуације одговара по један новоштокавски:

ă, â (2 мог.),

âa, âa, ââ, ââ, — aâ > âa, aâ > ââ, ââ > âa, ââ > ââ (8 мог.),

ââa, ââa, âââ, âââ, âââ, âââ, âââ, — aâa > ââa, aâa > âââ, ââa > ââa, âââ > âââ, aââ > âââ, âââ > âââ, âââ > âââ,

aââ > âââ, aââ > âââ, aââ > âââ, aââ > âââ (20 мог.).

⁶⁶ По М. Решетару, *Die serbokroatische Betonung* 14, Г. Ружицићу, Прилози 16 238—239 и Д. Брозовићу, *Ljetopis JAZU* 62, 379; 63, 435; 65, 341.

⁶⁷ Упор. Д. Брозовића, *Ljetopis JAZU* 62, 379; 63, 435; 65, 342.

⁶⁸ По П. Будманију, *Rad JAZU* LXV 156—157, и М. Решетару, *Betonung* 37.

На први поглед чини се да и ова акцентуација припада VII групи. Уз квантитеске опозиције ту су и разлике у месту акцента, а такође и политонија. Међутим још фонолози прашког серкла учинили су огроман корак унапред уочавајући фонолошки значај чињенице да је место силазног акцента савршено предвидљиво. То је побудило Н. С. Трубецког⁶⁹ да изнесе теорију по којој тонско кретање није дистинктивно: дистинктивну функцију има место акцента, узлазност се аутоматски јавља у акцентованом слогу, а речи са (˘) и (˙) у ствари су фонолошки неакцентоване. Р. Јакобсон је формулисао схватање⁷⁰ према којем је релевантна политонија, док је место акцента редундантно. Само један слог у речи може бити узлазан (у другој варијанти исте концепције⁷¹ „висок“); ако се такав слог јавља у датој речи, акценат је аутоматски на њему, а ако таквог слога нема, акценат аутоматски пада на први слог (то је оно што се иначе зове силазним акцентом). Међутим овој (иначе веома логичној) интерпретацији противе се фонетске чињенице: и вокал под (˙) и онај под (˘) могу бити и узлазни и силазни, а сем тога врхунац вокала под (˙) или (˘) није тонски виши од онога под (˘) одн. (˙)⁷² (тонски врхунац ˘ и ˙ чак је најчешће нешто виши од врхунца слога под ˘ и ˙). На тај начин искључено је како схватање о узлазном слогу у речи, тако и схватање о високом слогу у речи. Мерења указују на то да је једини сигуран елемент који омогућава разликовање (˘) од (˙) тонски однос између слога „под акцентом“ и следећег слога. Ово компликује питање фонолошког тумачења новоштокавске акцентуације јер приморава да се релевантном сматра висина (и интензитет, бар донекле) следећег слога, чиме акценат постаје питање које се може решити само са гледишта тонског профила речи као целине⁷³, а не једног слога (одн. вокала који чини његово језгро). Ипак, остаје драгоцену основну идеју Пражана да се новоштокавска акцентуација може обухватити помоћу свега два дистинктивна фактора. Ако пођемо од тонског профила речи, ти ће фактори бити место акцента и, наравно, квантитет, с тим да место акцента може бити двојачко: или на некој од граница међу слоговима, тако да акценат захвата две сукцесивне море, сваку у по једном слогу („узлазни акценти“),

⁶⁹ Grundzüge der Phonologie 190—191.

⁷⁰ Travaux du Cercle linguistique de Prague IV 175—176.

⁷¹ Travaux du Cercle linguistique de Copenhague V 209.

⁷² И једно и друго показују мерења извршена у току заједничког рада И. Лехисте и аутора овог реферата у Communication Sciences Laboratory Мичигенског универзитета у Ан Арбору.

⁷³ Овако прилажење показује се неопходним и у вези с акцентуацијом у низу других језичких амбијената (скандинавски језици, јапански итд.).

или на почетној граници речи у којем је случају њиме захваћена једино прва мора у речи („силазни акценти“).

Дакле:

вода, јунаак, глаава, главоом,
баба, глааву.

Другим речима, акценат може стајати на свакој оној слоговној граници којом почиње неки слог⁷⁴.

Овим тумачењем новоштокавска акцентуација улази у нашу IV групу⁷⁵.

Али без обзира на спорно питање класификације новоштокавске акцентуације, додаћемо да она има низ варијаната у зависности од дистрибуције квантитета иза акцента.

У знатном делу сремских говора⁷⁶ налазимо

\grave{a} , \acute{a} (2 мог.),

$\grave{a}a$, $\grave{a}a$, $\acute{a}a$, $\acute{a}a$, $\grave{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$ (7 мог.),

$\grave{a}aa$, $\acute{a}aa$, $\acute{a}aa$, $\acute{a}aa$, $\grave{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$, $\grave{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$ (15 мог.).

У двосложним и тросложним речима имамо, дакле,

$$x = n^2 + 3(n - 1).$$

У кикиндском говору у Банату⁷⁷ долази:

\grave{a} , \acute{a} (2 мог.),

$\grave{a}a$, $\acute{a}a$, $\acute{a}a$, $\acute{a}a$, ($\grave{a}\acute{a}$), ($\acute{a}\acute{a}$) (6 мог.),

$\grave{a}aa$, $\acute{a}aa$, $\acute{a}aa$, $\acute{a}aa$, $\grave{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$, ($\grave{a}\acute{a}\acute{a}$), ($\acute{a}\acute{a}\acute{a}$), $\acute{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$, ($\acute{a}\acute{a}\acute{a}$) (12 мог.).

Типови у загради јављају се само у речима са затвореном ултимом, за које важи формула

$$x = n^2 + n,$$

⁷⁴ Схватање о акценту који погађа слоговну границу формулисано је у мојој књизи Die serbokroatischen Dialekte I, стр. 103, а идеју о акценту који захвата две море изнео је, додуше у нешто друкчијој стилизацији, Carleton Hodge у свом изврсном раду Serbo-Croatian Stress and Pitch, General Linguistics 3 (1958), 43—54. Далеки почеци овог реда идеја налазе се у Мазинговом капиталном, али све до сада недовољно оцењеном открићу да су новоштокавски узлазни акценти у ствари двосложни (Die Hauptformen des serbisch-chorwatischen Accents, St. Pétersbourg 1876).

⁷⁵ На једноставан а уједно врло реалистичан начин може се новоштокавска акцентуација бележити помоћу свега два знака, ' и -: 'баба, 'гл'аву, во'да, ју'нак, гл'ава, гл'авом (ту би знак ' означавао да је акценат на суседним морама, одн. на суседној мори ако је знак на почетку).

⁷⁶ По материјалу Б. Николића, Јужнословенски филолог XX.

⁷⁷ По Б. Милетићу, Год. Зад. Стојановића VII (и по мојим посматрањима).

док ће двосложне и тросложне речи с отвореном ултимом имати

$$x = n^2.$$

III

Изнесени материјал, који би се могао (нарочито у последњим одсецима) и знатно проширити, омогућује низ закључака.

1) Посматрајући појаве у њиковој укупности, можемо закључити да су једноставнији прозодијски системи на словенском земљишту углавном распрострањенији него компликованије солуције. Најширу ареу има систем са местом акцента као јединим дистинктивним фактором. Насупрот томе, сви системи са више од једног дистинктивног фактора ограничени су на јужнословенску област, углавном на њену западну половину.

2) Варијације међу типовима унутар сваке од основних група углавном су у пропорцији са компликованошћу система. Тако с једне стране врло једноставни тип $x = n$ покрива готово целу огромну источно-словенску област, док је с друге стране невелико земљиште VII групе подељено на мноштво конкретних типова од којих сваки заузима уско ограничену територију⁷⁸.

3) Број ограничења дистрибуције прозодијских фактора расте углавном са бројем тих фактора. Само код система са једним дистинктивним фактором (групе II и III) јављају се случајеви потпуне искоришћености свих теоријски предвидљивих могућности. Већ у IV групи нису се нашли дијалекти у којима би слободна игра квантитета у свим слоговима била удружена са потпуном слободом места акцента. Говори са три дистинктивна фактора имају највише ограничења дистрибуције тих фактора. Тако основна чакавска акцентуација, изразити представник максимума прозодијских могућности за словенске прилике, ипак познаје два крупна ограничења. Политонија се удружује само са дугим акцентом, а квантитет изостаје у низу предакценатских положаја (ово последње ограничење само је донекле ублажено појавом квантитета у мањем делу тих положаја у говорима као што су новљански и гробнички). Психолошки закони пажње захтевају да се при постојању високог броја дистинктивних елемената у језику јаве положаји неутрализације појединих опозиција који при акту говора доносе тренутно растерећење, насупрот позицијама максималне дистинкције

⁷⁸ Међу компликованим системима понајвећу распрострањеност има новоштокавски, чак и ако се одбију области са чувањем непренесених акцената у понеком положају или са делимичним скраћивањем послеакцентских дужина.

које ангажују пуну улогу пажње. С друге стране већи број дистинкција повлачи повећање количине редуванције у језику и омогућује да поједине комбинације остану неискоришћене: оне које су присутне потпуно задовољавају потребе обележавања значења.

4) Број дистрибуционих ограничења најчешће расте са бројем слогова. Тако је у штокавској акцентуацији, било старијој било новој (вуковској), квантитет потпуно слободан у двосложним речима, али се у речима од најмање три слога јавља ограничење (у преакцентским положајима). У помињаним сремским и банатским говорима ограничења квантитета јављају се већ у двосложним речима, да у тросложним узму великог маха. У средњесловачким говорима принцип избегавања узастопних дужина не тангира број квантитетских могућности у једносложним речима, али смањује број тих могућности у двосложним речима за 1 (= 25 %), у тросложним речима за 3 (= 37,5 %) итд. И овде важи правило да веће богатство у општем броју могућности допушта да поједине теоријски замисливе комбинације остану неискоришћене. Уосталом и у овом случају стање у прозодијском домену иде паралелно с оним у области инхерентних феномена. Мање-више у свима језицима важи правило да је у краћим речима проценат искоришћености могућних комбинација фонема виши него у дужим речима.

5) Феноменолошка анализа узајамних условљености појаве прозодијских дистинктивних фактора омогућава следеће закључке (који важе за словенску језичку област).

А. Место акцента и квантитет јављају се као дистинктивне количине у широкој мери узајамно независно. Исто тако ниједан од ових фактора није зависан од присуства политоније.

Б. Политонија се јавља прилично ретко без акценатских опозиција, ванредно ретко без квантитативних, а никако сама. Оптималне услове за политонију пружа комбинација свих трију фактора.

В. Комбинација монотонијске акцентуације са квантитетом није ретка, али (кад се изузме новоштокавска акцентуација која није чист случај) нигде нема неку већу географски континуирану ареу, већ низ малих разбацаних ара. Постоје далекосежне разлике међу конкретним типовима који спадају овамо (у IV групу), а поготову је различита генеза квантитета у тим типовима. Уз то је у неким од ових типова, пре свега у онима на македонском и бугарском земљишту, функционално оптерећење квантитета (а понекад и смсг акцента) сасвим мало. Све ово ствара утисак нестабилности система ове врсте.

Г. Квантитет није свугде ограничен на акцензоване слокове, али се нигде не јавља у неакцензованима ако га нема у акцензованима.

6) Сва три прозодијска фактора функционишу бинарним опозицијама (акцентованост/неакцентованост, дужина/краткоћа, узлазност/силазност). Врло су ретки случајеви компликованијег стања (три степена квантитета у прилепском говору, две врсте дугог узлазног акцента у посавској славонској зони). Потребна су нова проучавања која ће дати дефинитивније фонетске описе и фонолошке анализе ових типолошки веома интересантних система.

7) Од трију прозодијских фактора најраширенији у словенском свету је акценат. Опозиције по месту акцента присутне су у великој већини словенских говора. Затим долази квантитет чија је ареа знатно мања од половине словенског језичког земљишта и најзад политонија чија зона не захвата ни 10% тога земљишта.

8) Случај новоштокавске акцентуације привлачи пажњу на чињеницу да број фонолошких могућности у речима дате дужине (у овом случају са датим бројем слогова) остаје исти без обзира на фонолошку интерпретацију феномена.

9) У системима са различитим структуралним карактеристикама може се ипак јавити једнак број фонолошких могућности. Тако формула $x = 2n$ долази и у говорима који комбинују слободно место акцента са квантитетом под акцентом, и у говорима где се комбинује место акцента с политонијом под акцентом, и у говорима где се слободно место акцента комбинује са квантитетом у неким акцентованим положајима и неким неакцентованим.

10) Преглед датих формула указује на битни значај разлике између две врсте прозодијских дистинктивних фактора. На једној страни стоје фактори кулминативног карактера. То су место акцента и политонија који могу захватати само једну позицију у датој речи (ако један слог носи акценат, остали слогови у истој речи не могу бити акцентовани; политонијски контраст такође може постојати само у једном слогу у речи⁷⁹). Кулминативан може, уосталом, бити и квантитет, тамо где у једној речи само један слог може бити дуг. На другој страни стоји квантитет у својој некулминативној варијанти (тамо где у истој речи могу стајати две или више дужина). У првом случају формула ће означавати аритметичку прогрессију, а у другом

⁷⁹ Новоштокавска ситуација где улогу игра секвенца двеју мора које припадају разним слоговима само се привидно противи изнесеној дефиницији. Дате море морају следити непосредно једна иза друге (не долази у обзир комбинација са неком даљом мором), образујући неку врсту акценатског језгра речи. У једној речи може постојати само једно овакво језгро (од овога одступа само мали број сложеница које се у овом погледу понашају као две речи).

геометријску. Класичне примере пружају основне формуле II и III групе:

$$X = n$$

$$X = 2^n$$

Пројекција прве формуле у координатном систему дала би праву линију, док би пројекција друге дала криву искренуту у вис⁸⁰. Разуме се, у том другом случају број могућности расте много брже у вези с повећањем броја слогова. Што се тиче комбинација двају (или трију) кулминативних фактора, оне могу дати и аритметичке прогресије и геометријске. Први случај наступа обавезно тамо где свега један контраст има слободну дистрибуцију, а остали се јављају само везани за обележени члан тога контраста. У пракси ово се односи најчешће на системе у којима је дистрибуција квантитета и/или политоније ограничена на акцентовани положај (формуле су тада нпр. $x = 2n$, или $x = 3n$, или $x = 4n$). Али ако се квантитет може јавити и без акцента — макар то и било само у једном слогу у речи — добивамо геометријску прогресију (упор. $x = n^2 + n$ у низу западнобугарских говора). Другим речима, геометријска прогресија појављује се и тамо где се обележени чланови кулминативних контраста не морају обавезно поклапати, тј. тамо где реч као целина нема обавезно кулминативну прозодијску структуру, са једним слогом у којем се концентришу обележени чланови прозодијских контраста. — Оптимални број могућности пружа, наравно, комбинација некулминативног квантитета са остала два фактора (говори подгрупе VII Б). Оваква је ситуација нпр. у гробничком говору и неким јужнословенским где у једносложним речима налазимо три могућности, у двосложнима 12, у тросложнима 32 или 33, итд. Овај систем означава максимум у словенским, а по свој прилици и у европским размерама.

11) У историјском пресеку општа развојна тенденција је очигледна: пошавши од богатог прозодијског система касне прасловенске епохе, углавном су сви словенски језици и дијалекти смањили број прозодијских могућности, неки мање, неки више, неки чак врло темељито. Развој је ишао одлучно у правцу упрошћавања. Сразмерно су ретки случајеви накнадног повећања броја прозодијских могућности. Узроци оваквих феномена су следећи:

вокалске контракције,

⁸⁰ Илустрација овога дата је у мом раду *The Functional Yield of Prosodic Features in the Patterns of Serbocroatian Dialects*, Word XVII (1961), str. 305.

компензациона дужења одн. компензациона интонација у замену за изгубљене гласове или слоге,

морфолошко преношење већ постојећих контраста на нове позиције, продирање страних прозодијских типова у позајмљеним речима.

У овом инструктивном списку заступљени су у ствари сви постојећи главни узроци стварања одн. ширења прозодијских контраста у језицима.

Од новостворених упрошћених система највише стабилности показује стандардни систем II групе ($x=n$). Системи без фонолошке улоге прозодијских фактора много су лабилнији. Новији развој их често враћа у II или чак IV групу. Овај развој захвата, додуше, само системе са пенултиматским и (нарочито) антепенултиматским акцентом, али с друге стране иницијални акценат је у доста пространој ареи претворен у пенултиматски.

12) Анализа у дијакроничној перспективи открива још једну развојну тенденцију: упркос факту поменутом на крају претходне тачке, акценат се много чешиће преносио у правцу почетка речи него у правцу краја речи. Све везане акцентуације које су се појавиле у словенском свету (тако нпр. иницијална, антепенултиматска, пенултиматска) значе негацију окситонезе. Врло су изузетна преношења акцента на ултиму, а нема ниједног сигурног случаја фонетског преношења на крајњу мору.

13) За процењивање колику дистинктивну улогу стварно играју бројеви показаних могућности у разним случајевима најпоучније је поређење са вокалским системима дефинисаним инхерентним особинама. На први поглед то поређење може изгледати једноставно. За српско-хрватски књижевни језик може се, нпр., дати табела која ће осветлити однос између броја акцената и броја вокала, или табела која ће приказати однос између укупности могућних прозодијских солуција и броја вокала:

а)	<p> $\grave{a} \grave{a} \acute{a} \acute{a}$ $\grave{e} \grave{e} \acute{e} \acute{e}$ $\grave{u} \grave{u} \acute{u} \acute{u}$ $\grave{o} \grave{o} \acute{o} \acute{o}$ $\grave{y} \grave{y} \acute{y} \acute{y}$ $\grave{p} \grave{p} \acute{p} \acute{p}$ </p>	б)	<p> $\grave{a} \grave{a} \acute{a} \acute{a} \bar{a} \bar{a}$ $\grave{e} \grave{e} \acute{e} \acute{e} \bar{e} \bar{e}$ $\grave{u} \grave{u} \acute{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u}$ $\grave{o} \grave{o} \acute{o} \acute{o} \bar{o} \bar{o}$ $\grave{y} \grave{y} \acute{y} \acute{y} \bar{y} \bar{y}$ $\grave{p} \grave{p} \acute{p} \acute{p} \bar{p} \bar{p}$ </p>
----	---	----	---

Али већ сама чињеница да се могу дати две различите табеле ове врсте указује на то да би њихова употреба као критерија за процену функционалне оптерећености прозодијских и инхерентних феномена садржала елементе произвољности — да не говоримо о томе да

је дистрибуција акцената ограничења од дистрибуције вокала дефинисаних инхерентним факторима, као и о могућности да се фонолошким анализом редуцира број новоштокавских акцената као дистинктивних јединица. Правилнији пут био би упоредити број постојећих комбинација у инхерентном вокализму са бројем присутних прозодијских могућности у речима са датим бројем слогова. За српскохрватски књижевни језик резултати би били:

Комбинације инхер. вокала ⁸¹		Прозод. могућности
Једносложне речи	6	2
Двосложне речи	35	8
Тросложне речи	200	20

Овакав преглед показује да је релативна улога прозодијских фактора ограничења него што би могла изгледати по табелама изнесеним горе под а) и б). Али то никако не значи да је та улога незнатна.

У једносложним речима прозодијски фактори практично удвостручавају број вокала. Ту место 6 могућности (*a, e, u, o, y, p*) имамо 12 (*ǎ, ā, ě, ē, ě, ě, ō, ō, ŷ, ŷ, ř, ř*). У двосложним речима значај прозодијских фактора још је већи. Место 35 могућих комбинација добивамо $35 \times 8 = 280$. Да би се остварило оволики број могућности искључиво путем инхерентног вокализма, било би потребно повећати број вокала за $\sqrt[8]{8}$ пута, што значи да би тај број морао износити 16,94 (= практично 17) место постојећих 6⁸². Ово посматрање даје очигледну потврду тези А. В. Исаченка о српскохрватском као изразито „вокалском језику“⁸³. Прозодијски фактори, наиме, овде дижу број дистинктивних

⁸¹ Вокалских фонема дефинисаних инхерентним особинама у српскохрватском књижевном језику има 6. У једносложним речима може стајати сваки од тих вокала, у двосложним речима присутне су све комбинације (*a—a, a—e, a—u, a—o, a—y, a—p, e—a, e—e*, итд., дакле $6 \times 6 = 36$) с јединим изузетком комбинације са вокалом *p* у оба слога ($36 - 1 = 35$). У тросложним речима имамо $6 \times 6 \times 6 = 216$, али од тога треба одбити 16 комбинација у којима би се у два или три слога јавило вокално *p*:

$$V - p - p = 5 \text{ комб.}$$

$$p - V - p = 5 \text{ комб.}$$

$$p - p - V = 5 \text{ комб.}$$

$$p - p - p = 1 \text{ комб.}$$

$$\underline{\quad\quad\quad} \\ 16 \text{ комб.}$$

⁸² При овом се претпоставља максимално функционално искоришћавање новододатих вокалних јединица, тј. максимална слобода њихове дистрибуције.

⁸³ Travaux du Cercle linguistique de Prague VIII 118.

могућности у вокализму знатно изнад нивоа обичног тамо где је диференцијација заснована искључиво на инхерентним особинама. Није обична појава да неки језик има 17 вокала који би се разликовали само инхерентним обележјима, а још је мање обично да ти вокали имају тако широку дистрибуцију (у системима са много вокала најчешће постоје позиције у којима могу стајати само неки од вокала присутних у систему).

У тросложним речима имамо у књижевном српскохрватском 4000 комбинација на супрот броју од 200 који је обезбеђен инхерентним особинама. Оволико повећање одговарало би повећању броја вокала за $\sqrt[3]{20}$ пута, тј. броју од 16,32 вокала место постојећих 6.

У максимално разгранатој чакавској акцентуацији, нпр. гробничкој, број могућности би био:

ИНХЕР. ВОКАЛИ ПРОЗОД. КОМБИН. УКУП. БР. МОГ.			
ЈЕДНОСЛОЖНЕ РЕЧИ	6	3	18
ДВОСЛОЖНЕ РЕЧИ	35	12	420
ТРОСЛОЖНЕ РЕЧИ	200	32	6400

Ту је у једносложним речима број могућности толики колико би био да има 18 инхерентно обележених вокала место 6, у двосложним речима као да тих вокала има 20,76, а у тросложнима као да их има 18,84⁸⁴.

У складу са веома високим потенцијалом функционалног оптерећења прозодијских фактора у главнини српскохрватских дијалеката стоји и стварно висок број „минималних парова“, лексема или облика диференцираних искључиво прозодијским особинама. Навешћемо овде само један део материјала из морфологије. Прозодијски контрасти чине једину постојећу фонолошку разлику између обличких категорија као што су:

дат. јд. именица готово свих деклинационих типова и лок. јд. истих именица (*граду: граду, ндћи: ндћи, рүци: рүци*);

ном. јд. и вок. јд. именица м. р. на -о и -е (*Ђоко: Ђоко, Раде: Раде*), као и именице *деше* (вок. *деше*);

ном. мн. и вок. мн., тамо где се ови падежи уопште разликују (*јунаци: јунаци, жене: жене*);

⁸⁴ У свима овим рачунањима однос је у стварности још нешто повољнији за прозодијске факторе будући да се међу шест затечених вокала дефинисаних инхерентним факторима налази вокално *p* чија дистрибуција трпи двострука ограничења (вокално *p* не може бити језгро више од једног слога у речи; вокално *p* не може стајати иза *j*, *љ*, *њ*, *ћ*, *љ*, *ч*, *џ*), док множитељ одређен бројем прозодијских комбинација претпоставља вокале без оваквих ограничења дистрибуције.

ген. јд. и ном.-ак.-вок. мн. именица *a* — основа (*зѣмље: зѣмље*);
ген. јд. и ном.-ак.-вок. мн. именица ср. р. (*сѣла: сѣла, врѣмена: врѣмена*);

ном. јд. и ген. мн. именице *a* — основа (*жѣна: жѣна*);

ген. јд. и ген. мн. многих именичких типова (*ѣријашѣља: ѣријашѣља, мѣсиа: мѣсиа, сѣвѣри: сѣвѣри*);

дат. — лок. јд. именица ж. р. и ген. мн. на *-и* (*слѹжби: слѹжби, дѹжноси: дѹжноси*);

ном. мн. и ген. мн. многих именичких типова (*сѣла: сѣла, људи: људи, сѣвѣри: сѣвѣри*);

највећи део облика неодређене промене и одговарајући облици одређене промене придева и трпних партиципа (*бѣло: бѣло, зелѣна: зелѣна, сѣдѣрих: сѣдѣрих, ѣчену: ѣчену*);

придеви и одговарајући начински прилози (*лѣю: лѣю*);

3. л. јд. презента и 2. и 3. л. јд. аориста многих глагола (*дѣђе: дѣђе, заѣвѣ: заѣвѣ, ѹрадѣ: ѹрадѣ*);

3. л. мн. презента и 2. и 3. л. јд. аориста глагола с инфинитивном основом на *-ну-* (*ѹдгину: ѹдгину*);

3. л. јд. презента (евентуално и 2. и 3. л. јд. аориста) и 2. л. јд. императива глагола с презентском основом на *-и* (*мѣли: мѣли, бѣжи: бѣжи*);

2. л. мн. презента и 2. л. мн. императива глагола с презентском основом на *и* (*мѣлише: мѣлише, бѣжише: бѣжише*);

1. л. јд. и 1. и 2. л. мн. аориста и одговарајућа лица имперфекта код глагола с инф. основом на *a* (*ѣисах: ѣисах, ѣлкасмо: ѣлкасмо, ѣрчасше: ѣрчасше*);

3. л. мн. аориста и 2. и 3. л. јд. имперфекта глагола с инф. основом на *a* (*ѣлкаше: ѣлкаше*);

Огроман је и број опозиција које се тичу чланова парадигме различитих лексема. Ту могу учествовати нпр.:

паралелни облици именица исте деклинације (*град: град, суда: суда, село: село, кѣса: Кѣса*);

различити облици именица које припадају разним деклинацијама (*рѣда: рѣда, клѣса: клѣса, кѣсѣвѣ: Кѣсова, Бранку: Бранку*);

поједини именички и заменички одн. придевски облици (*мѣне: мѣне, Бѣса: бѣса, ѣраво: ѣраво и ѣравѣ*);

поједини именички и глаголски облици (*влѣда: влѣда, Мѣри: мѣри, сѣли: сѣли, зѣвѣ: зѣвѣ, вѣда и вѣда: вѣда, ѣгра: ѣгра, вѣаше: вѣаше, вѣуку: вѣуку, село: село, чула: чула*);

поједини именички облици и прилози (*када: када, Радо: радо*);

поједини придевски и глаголски облици (*сѣди* и *сѣдѹ* : *сѣдѹ* и *сѣди*, *рѣди* : *рѣдѹ* и *рѣди*);

паралелни облици разних глагола (*извѣзѣм* : *извѣзѣм*, *била* : *била*)⁸⁵.

Али ове последње опсервације већ по мало излазе из граница постављених овом раду. Његов је циљ да укаже на извесне оквирне категорије које би омогућиле даље истраживање. То би се истраживање, како је већ наговештено у досадашњем излагању, морало кретати у два правца:

1) ка утврђивању броја прозодијских минималних парова у вокабулару (укључујући и морфологију) у сваком словенском језичком типу;

2) ка утврђивању колико је која од постојећих прозодијских могућности у сваком језичком типу заступљена у вокабулару и колика је фреквенца јединица заступљених у свакој од ових категорија.

На овај би се начин с једне стране употпунило наше знање о дистрибуционалној димензији функционалног оптерећења прозодијских фактора у системима словенских језика и дијалеката, а с друге стране би се осветлио и други значајан аспект проблема функционалног оптерећења, пробабалистички.

Павле Ивић

⁸⁵ Може се поставити питање шта бива у дијалектима где је број прозодијских опозиција редуциран. Одговор је јасан: стварају се нови хомоними који се придружују великој маси већ постојећих. Врло је поучан у том погледу пример српскохрватске деклинације. Иако се у њој врло многи облици разликују само прозодијским особинама, још је више синкретизама окарактерисаних пуним идентитетом облика. Ако узмемо репрезентанте покретне акцентуације код најобичнијих именичких типова, нпр. именице *мѣсѣц*, *глава*, *сѣло* и *кост* добићемо следећу слику:

	МѢСѢЦ	ГЛАВА	СѢЛО	КОСТ
Број синкретизама	5	6	10	19
Број парова који се разликују само прозодијским обележјима	3	5	7	13

Тако код именице *мѣсѣц* имамо једнакост ном. и ак. јд. (*мѣсѣц*), ном. и вок. мн. (*мѣсѣци*), дат. и инстр. мн. (*мѣсѣцима*), дат. и лок. мн. и инстр. и лок. мн. Прозодијским особинама разликује се лок. јд. од дат. јд. (*мѣсѣцу* : *мѣсѣцу*) и ген. мн. *мѣсѣци* од ном. мн. и од вок. мн. (*мѣсѣци*). Релативни значај постојећих синкретизама у поређењу са бројем прозодијски заснованих контраста показује се још знатно већим ако пођемо од речи са мање прозодијских алтернација као што су нпр. *комаѢрац*, *дѣшелина*, *мѣсто* и *дужносѣй*. Оволика распрострањеност синкретизама (као и других хомонима) пружа импресивну илустрацију за високи степен редундације у језичком систему са тако богатом флексијом као што је српскохрватски. У огромном броју случајева контекст је довољан да покаже које је значење у питању.

Резюме

Павле Ивич

Количество просодических возможностей в слове как характеристика фонологических систем славянских языков

Разнородность просодических структур в славянских языках гораздо больше по сравнению с разнородностью ингерентных вокалических признаков, а тем более консонантических. В настоящем докладе рассматривается функциональная нагрузка просодических феноменов в системах славянских языков и их диалектов, проявляемая через количество возможных просодических форм в словах с определенным количеством слогов. Желание автора — указывая на этот аспект вопроса — внести вклад в методологию сравнительного и типологического изучения славянских языков.

С точки зрения присутствия дифференциальных просодических элементов славянские языковые типы составляют семь групп: I группа — без дифференциальной функции просодических факторов, II группа — с дифференциальной функцией ударения, III группа — с такой же функцией количества, IV группа — с ударением и количеством, V группа — с ударением и политонией, VI группа — с количеством и политонией, VII группа — с ударением, количеством и политонией. У большинства этих групп есть подгруппы, образующиеся в зависимости от дистрибуции оппозиций, связанных этими дифференциальными элементами. Эти типы в докладе анализируются и для многих приводятся формулы, определяющие количество просодических возможностей в слове (x) как функцию количества слогов (n).

В I группе (один большой ареал на славянском северо-западе с центром на польской территории и один небольшой ареал в западной Македонии) $x=1$: просодических оппозиций не оказывается и слова автоматически приобретают просодический вид в зависимости от своего состава (здесь имеется фиксированное ударение, начальное, пенультиматическое и антепенультиматическое). Польский и македонский литературные языки, вопреки распространенному убеждению, не принадлежат полностью к этой группе, так как некоторое количество примеров в них противоречит общим правилам, регулирующим место ударения.

Во II группе (восточнославянские языки, севернокашубский, большинство болгарских и македонских диалектов, ряд сербохор-

ватских говоров на юго-востоке и северо-западе, некоторые словенские говоры) самым частым является отношение $x = n$ (так, например, в трехсложных словах имеются три возможности: ударение на начальном, среднем и последнем слоге).

В III группе (большинство чешских и словацких диалектов, реже некоторые словенские и северозападные сербохорватские говоры) имеются типы, в которых может существовать только одна долгота в слове, с одной стороны, и типы со свободным количеством, — с другой. В первых самой частой является формула $x = n + 1$ (таким образом, в трехсложных словах имеются четыре возможности), а в других возможен максимум: $x = 2^n$ (в трехсложных словах 8 возможностей).

В IV группе (ряд словенских и сербохорватских говоров, а также ареалы со вторичным количеством в македонской и болгарской языковых областях) находим говоры в которых количество имеется только под ударением (максимум возможностей: $x = 2n$ следовательно, в трехсложных: 6) и такие, в которых оно проявляется и в безударных слогах. Если при этом может существовать только одна долгота в слове, максимумом будет $x = n^2 + n$ (в трехсложных словах: 12), а если количество является свободным — теоретически даже $x = n \cdot 2^n$ (в трехсложных словах: 24). Однако, вследствие ограничения дистрибуции количества перед ударением ни в одном из говоров не осуществлены все комбинации. Максимум дает старшая штокавская акцентуация, в которой $x = 3(2^n) - 4$, следовательно 20 возможностей в трехсложных словах (в виде исключения в говорах имеется и 21 возможность).

В V группе (только один словенский говор), судя по скудным данным, известным нам, имеется опять: $x = 2^n$.

VI группу составляет ряд словенских говоров, в которых может существовать только одна долгота в слове (типичной является формула: $x = 2n + 1$, следовательно — в трехсложных словах: 7 возможностей) и один сербохорватский кайкавский говор, в котором допускается нагромождение долгот (но для которого не хватает всех данных).

VII группа (ряд сербохорватских говоров и некоторые словенские говоры) делится на подгруппы в зависимости от того, имеется ли количество только под ударением (A) или также вне ударения (B) и от того, имеется ли политония только под долгим ударением (a) или также под кратким (b). Под Aa имеется максимум возможностей: $x = 3n$ (следовательно, в трехсложных словах: 9), а под Ab: $x = 4n$ (в трехсложных словах: 12). В подгруппах Va и Vb просодическая дифференциация является самой богатой: x достигает $9/2 (2^n) - 6$, что дает 30 возможностей в трехсложных словах (в некоторых местных говорах число

возможностей возрастает даже до 32 или 33). — Новоштоковская акцентуация, строго говоря, не входит сюда, так как у (") и (') дистинктивным не является тональное движение в первом слоге, а отношение между этим и следующим слогами.

Анализ совокупности материала делает возможным вывод, что более простые просодические системы в славянском языковом мире распространены в большей степени, чем сложные системы; при этом более сложные типы дают гораздо больше региональных и местных вариантов. Из дифференциальных элементов самым распространенным является ударение, затем количество и наконец политония. Все три элемента функционируют, в сущности, всегда в бинарных контрастах. Ударение и количество выступают во многих ареалах самостоятельно, в то время как политония чаще всего объединяется с одним из них, а никогда не выступает одна.

Число ограничений дистрибуции дифференциальных просодических элементов возрастает, главным образом, согласно возрастанию числа этих элементов в данном говоре, а также согласно возрастанию числа слогов в слове.

Кульминативные дифференциальные элементы образуют главные системы, в которых число просодических элементов возрастает в арифметической прогрессии при увеличении числа слогов, в то время как некульминативное количество создает геометрическую прогрессию. При определенных условиях комбинации двух или трех кульминативных элементов также могут составить геометрическую прогрессию.

В историческом аспекте замечаются две основные (хотя и необязательные) тенденции развития: упрощение просодической системы (более редкими являются случаи новых просодических возможностей, образуемых путем контракции или компенсации за утерянные фонемы, или путем морфологического переноса контрастов, или посредством внесения иностранных слов) и перенос ударения с конца слова к началу (гораздо чаще, чем наоборот).

Большая функциональная роль просодических дистинкций в некоторых славянских языковых типах освещается путем сопоставления с ролью существенных вокалических дистинкций. В чакавском говоре Гробника с шестивокалической системой в трехсложных словах число возможных комбинаций основного вокализма составляет 200, а если прибавить к этому просодические дистинкции — это число возрастает до 6.400. Это соответствует дистинктивной силе, которой могла бы обладать система из 19 гласных (определяемых ингерентными качествами), причем с неограниченной дистрибуцией этих гласных.